

2 Socializace

Dana Knotová

Socializace je komplexním celoživotním procesem, kterým si člověk osvojuje kulturu a formuje se jako sociální a individuální bytost. Jedná se o začleňování jedince do systému společenských vztahů postupné vytváření vazeb s jinými lidmi (Matoušek, 2008, s. 193). Socializace je širší pojem než výchova, uskutečňuje se jednak výchovným působením, ale také vlivem prostředí.

V nejširším pojetí je procesem, kterým se jedinec stává schopným žít v příslušné společnosti. Socializace je interakčním procesem. Člověk se rodí jako biologická bytost a v průběhu svého vývoje se stává bytostí společenskou. Postupné včleňování člověka do společnosti a utváření jeho osobnosti probíhá neustálým kontaktem s přírodním a sociálním prostředím, prostřednictvím hry a práce. Cílem socializace je naučit se žít s druhými lidmi, efektivně s nimi kooperovat a komunikovat, člověk, který bude akceptovat a žít tak, jako by byl pod stálou sociální kontrolou. Souběžně s procesem socializace se rozvíjí i řada potřeb, např. potřeba autonomie (samostatnosti) a perspektivní orientace na krátkodobé i dlouhodobé cíle. Patří sem také identifikace s určitou profesí.

Shrneme-li znaky procesu socializace, pak můžeme konstatovat, že proces socializace je **celoživotní** (vzniká narozením a končí smrtí), **oboustranný** (je interakcí mezi prostředím a člověkem), **hodnotově normativní** (jeho součástí je osvojování a utváření vlastních hodnot a učení se normám), **plánovitý** (např. vzdělávání, výchova v rodině), ale i **nahodilý** (mj. prostřednictvím každodenních aktivit).

Socializace osobnosti člověka se realizuje prostřednictvím pasivního i aktivního *sociálního učení*, v němž si člověk osvojuje (internalizuje) určitý systém kulturních poznatků, norem a hodnot, sociálních rolí, způsobů chování a jednání, umožňují mu začlenit se úspěšně do určité společnosti a aktivně se účastnit společenského života. V *procesu učení* se člověk učí reagovat a chovat tak, jak je to nezbytné pro uspokojení jeho potřeb.

Existuje mnoho teorií sociálního učení, např. teorie **Neala E. Millera a Johna Dollarda**, sociální učení jako proces imitace, napodobování vzoru, nebo teorie sociálního učení **Juliana Rottera** – sociální učení jako interakce s okolím; další je teorie **Roberta Searse**, který staví na využití principu psychoanalýzy, důležitá je role rodičů a fyzické zrání, významná je také teorie sociálního učení **Alberta Bandury**, jedná se o učení napodobováním, které zohledňuje minulou zkušenost. **Sociální učení** může mít např. následující podoby:

1. Přímé *posilování* učení odměnou a trestem. Žádoucí a odměněné chování je fixováno, nežádoucí chování je trestem potlačováno.
2. *Napodobování* (imitace) jiného člověka, kterého si jedinec váží.
3. *Identifikace*, tj. převzetí všech pozorovatelných způsobů chování *referenční osoby*, kterou si jedinec zvolil jako model.

2.1 Fáze a etapy socializace

Existují různá vymezení fází socializace, Ondrejtkovič (2004) uvádí tři fáze socializace:

1. Sociabilizace a začínající individualizace.
2. Individualizace a personalizace.
3. Enkulturalizace a societizace.

Jiné fáze socializace uvádí např. Geist (1992): *internalizace* – jedná se o osvojení sociálních a kulturních norem, a *personalizace* – proces utváření osobnosti (rozvíjení individuality, vlastností a schopností člověka). V souvislosti s fázemi socializace se užívají pojmy *enkulturace* a *akulturace*. „*Enkulturace je vědomé nebo nevědomé vrůstání do vlastní kultury*“ (Kraus, 1998, s. 54), uskutečňuje se díky předávání kultury z generace na generaci. *Akulturace je „přímá a déletrvající interakce jedince/skupiny s jinou/cizí kulturou“* (Kraus, 1998, s. 55).

Podle Havlíka (1996) můžeme vnímat průběh socializace jako čtyři fáze životní dráhy:

1) dětství – období, kdy jedinec je problémem pro své okolí, je závislý na rodičích

a) rané dětství – život v rodině, postupně dochází k odlišení sebe od okolí, nejdříve neverbální komunikace (gesta, křik, pláč), následně verbální, formování citových vazeb

b) předškolní věk – pravidelné kontakty s vrstevníky, uvědomění si sama sebe a svého postavení v novém prostředí

c) školní věk – osvojování si nových rolí spojených s plněním povinností, formování zodpovědnosti, osobních zájmů a postojů

2) mládí – období, kdy „já“ se stává problémem samo pro sebe

a) puberta – doba biologického dospívání, hledání vztahu k opačnému pohlaví, potřeba odpoutat se od rodiny a její kontroly, řešení problému sociální identity

b) mládí – období stávání se dospělým, nové role, práva a povinnosti, krize dospívání, která souvisí se snahou vyrovnat se s požadavky každodennosti

3) **dospělost** – období, kdy jiní jsou problémem pro mě

a) ranná dospělost – nástup do prvního zaměstnání, zakládání vlastní reprodukční rodiny, narození prvního dítěte přináší změnu životního stylu i vztahu mezi partnery (manželi)

b) druhá etapa dospělosti – změny v oblasti povolání (kariéry), pozornost soustředěna na děti předškolního věku, u žen konflikt a krize rolí–matka, partnerka, zaměstnanec atd.

c) třetí etapa dospělosti – změna podoby rodinného života, osamostatňování dětí, což vede k růstu zájmu o práci (hlavně u žen), krize středního věku

4) **stáří** – období, kdy se „já“ stává problémem pro ostatní,

ukončení profesních, pracovních aktivit a odchod do důchodu, vznikají nové příbuzenské sítě (vnuci), hlavním zájmem je zabezpečení a klidné stáří.

Kraus (1998, s. 54) také připomíná určitou asymetričnost fází socializace „*v prvním období převládá tlak společnosti a více méně pasivní adaptace jedince změnou ve vlastní struktuře osobnosti. Ve druhém období vzrůstá aktivní podíl zásahy do sociálního celku, jímž jedinec působí na adaptaci sociálního celku vůči svým potřebám, hodnotám a normám a vzrůstá podíl vlastní interiorizace norem*“.

Při popisu průběhu socializace se užívají také pojmy primární a sekundární socializace (srov. Geist, Kraus, Nakonečný, Kohoutek a mnozí další). *Primární* socializace se uskutečňuje v dětství a dospívání, popsal ji např. George R. **Holmes** (1895–1939). **Nakonečný** (1997) uvádí **základní** jevy, které tvoří proces **primární socializace** odehrávající se převážně prostřednictvím rodinné výchovy:

1. Osvojení základních kulturních návyků (stolování, udržování tělesné čistoty, oblékání a dalších druhů sebeobsluhy, slušného chování – zdravení, děkování, prosba atd.).
2. Užívání předmětů běžné denní potřeby přiměřeně jejich funkci, tj. jako účelových nástrojů, což do značné míry souvisí s osvojováním kulturních návyků.
3. Osvojení mateřského jazyka a dalších forem sociální komunikace.
4. Osvojení základních poznatků o přírodě a společnosti a základní časoprostorové orientace.
5. Osvojení sociálních rolí přiměřených věku a pohlaví.
6. Orientace v základních společenských normách a hodnotách (co je správné nebo nesprávné, tj. co se smí nebo nesmí, co je hezké a co ošklivé, pravdivé a nepravdivé, spravedlivé a nespravedlivé atd.).

7. Postupný vývoj sebekontroly a volní regulace chování, přechod od přirozeného dětského egoismu k základům prosociálního jednání.

V dospělosti podle sociologa Talcotta **Parsonse** (1902–1979) dochází k *sekundární* (resp. anticipační) socializaci, **kteřá se částečně** překrývá se socializací primární (např. pokud jde o osvojování norem, morálních standardů, hodnotové hierarchie a sociálních rolí v dětství v rodině). Do sekundární socializace vstupují spolužáci, vrstevníci, škola, stát prostřednictvím svých institucí (justice, policie), společenské organizace, média a reklama i veřejné mínění.

V rámci vysvětlování procesů socializace se užívají pojmy *sociální pozice*, *sociální status* a *sociální role*. Pomocí nich se určuje sociální postavení jednotlivců nebo skupin. Existují mnohé interpretace těchto pojmů, mnohé se prolínají (srov. Havlík, 1996, Ondrejkoovič, 2004, Kraus, 1998, Nakonečný, 1997). **Sociální pozice** člověka je dána především pohlavím, věkem, schopnostmi, profesním zařazením, vzděláním, povoláním. Člověk je členem mnoha sociálních skupin, zastává tedy více pozic, mohou mít rozdílný charakter. Pozice člověka ve skupině nemají stejný význam a váhu, určuje je status. **Sociální status** je vyjádřením sociální pozice jednotlivce a skupiny ve společnosti, je spojený s určitou mírou ocenění. Na každý status je vázán určitý soubor práv a povinností. V užším významu je sociální status vnímaný jako sociální prestiž. Vnější znakem statusu jsou statusové symboly, bývají přísně dodržované i vyžadované. Např. symbolem vysokého statusu může být místo a způsob bydlení, drahý automobil a pod. Status je často proměnlivý. Rozlišují se různé typy statusu: *vrozený* (pohlaví), *získaný* (sociální aktivitou), *připsaný* (např. dědičstvím) a subjektivně hodnotící. Kohoutek (2002) definuje **sociální roli** jako určitý způsob chování a vystupování dané osobnosti očekávaný v určité sociální pozici. Role vyjadřuje „*úplnou sumu kulturních vzorců asociovaných s dílčím statusem*“ a zahrnuje „*postoje, hodnoty a chování připisované společností všem osobám majícím tento status*“, přičemž pojem role může vyjadřovat „*legitimní očekávání*“, které máme vůči chování osob s určitým statusem v určitých situacích“ (Nakonečný, 1997, s. 89). Rolím se člověk učí dle svého současného nebo anticipovaného statusu. Role je reprezentována zjevným chováním: role je dynamický aspekt sebe sama (Nakonečný, 1997).

Společnost vyžaduje, aby člověk s ohledem na své pozice a statusové charakteristiky (mj. pohlaví, věk, socioekonomický status) vystupoval v určitých rolích, očekává se od něj v určitých situacích určité chování. Role jsou v podstatě, stejně jako vzájemná očekávání, komplementární: lékař-pacient, učitel-žák, manžel-manželka atd. Každý fungující sociální vztah vyžaduje *komplementární role* a skupinový život určitý *systém rolí* (Kohoutek, 2002).

Každý jedinec je subjektem celého systému rolí. Přitom se stává, že člověk, který zastává v životě celý komplex rolí (je současně studentem, manželem, rodičem, synem,

hostem, přítelem, atd.) může z některé své role „vypadnout“ (např. vedoucí pracovník se obvykle chová korektně, zdvořile a kultivovaně, ale může se vlivem různých příčin vybuchnout a být vulgární). Současné zastávání všech rolí u jednoho jedince není lehké. Někdy dochází k tzv. konfliktům rolí (např. vedoucí pracovnice a matky nemocného dítěte, nebo manželky, hospodyně a atraktivní milenky). Role tedy mohou být funkční nebo disfunkční (Kohoutek, 2002).

Role je funkcí sociálního učení, je produktem primární a sekundární socializace. Některé role jsou určovány právně (nutná očekávání, jako např. role rodiče jako živitele dítěte), jiné jen jako možná očekávání (měl by se chovat určitým způsobem, avšak nemusí). Fungování rolí je zajišťováno systémem pozitivních a negativních sankcí, které sociální okolí uplatňuje vůči subjektu role. Sociální chování, které je v souladu s danou rolí, je reakcemi sociálního okolí zpěvňováno a to, které se od daných očekávání odchyluje, je trestáno, např. posměchem, pohrdáním, projevy odporu, v krajním případě pokutami a soudními tresty (Kohoutek, 2002).

Nakonečný (1997) uvádí dva základní typy rolí: přirozené a atributované role. **Přirozené role** odpovídají přirozeným psychickým tendencím. Taková je např. role matky, role je spojena s řadou motivů (péče o dítě), které jsou brány jako přirozené. Sociální role matky je tady v souladu s instinktivními mateřskými tendencemi. Naproti tomu nechtěné mateřství může být spojeno v krajním případě i s odmítnutím role matky. **Atributované role** jsou role připisované sociálním okolím, které jedinec může převzít, je-li jeho vystupování v atributované roli odměňováno pozitivními reakcemi jeho sociálního okolí. Atribuce znamená utvrzování jedince v určité roli jeho sociálním okolím, např. ženě může imponovat obdiv (třeba se jen domnívá, že je obdivována) za určitý způsob chování a může tento způsob chování převzít jako sociální roli, v níž se prezentuje. Jedná se o případ *autoprezentace*, předvádění se v určitých charakteristikách, které se mohou stát rysem osobnosti jako nevědomé instrumentální chování, účelově sloužící vyvolávání pozitivního dojmu, obdivu apod. Role jsou v tomto smyslu scénáři sociálních interakcí, předpisy formálních i neformálních rolí (Nakonečný, 1997).

2.2 Sociální skupiny

Sociální skupina je sdružení lidí (tvořené dvěma a více osobami), mezi nimiž se vytvořily **vzájemné vztahy**. Členy skupiny spojuje: vzájemná komunikace, normy, vzájemná očekávání a společně vykonávaná činnost. Skupina vystupuje jako subjekt, umožňuje

dosahovat nějaký cíl a má pro členy určitý význam (uspokojování potřeb sounáležitosti a sebeprosazení). Vysoký stupeň přizpůsobivosti žádoucím normám a hodnotám vykazují často noví členové skupin, protože chtějí předejít konfliktům a záleží jim na kladném přijetí (Havlík, 1996). Každá sociální skupina má své charakteristické *sociálně psychologické klima* či *atmosféru* (Kohoutek, 2002).

Kromě sociálních skupin rozlišujeme též **seskupení** (agregáty), vyjadřují prostorové soustředění osob (v domě, obci, v organizaci) a **sociální kategorie**, kde dochází k rozlišení podle společného znaku (např. věk, pohlaví – statistické údaje).

2.3 Třídění sociálních skupin

Sociální skupiny se dělí do několika typů podle různých kritérií.

Kritérium velikosti skupiny:

- **malé** – interpersonální vazby, vztahy mezi všemi členy (rodina, sportovní oddíl, zájmový kroužek)
- **velké** – vztahy zprostředkované, členové se vzájemně obvykle neznají, zdůraznění pozic a rolí, společný cíl, přesvědčení, ideologii, symboly (odznaky, vlajky, stejnokroje, obřady)

Kritérium podle povahy vazby mezi členy:

- **primární** – založeny na osobním kontaktu svých členů, vztahy jsou pro členy hodnotou, výrazně motivují chování a změnu chování
- **sekundární** – význam má skupina a ne vztahy mezi členy, neosobní vztahy, účelem je dosahování cílů (např. odbory, organizace)

Kritérium podle vzniku, pozic členů a jejich vzájemných práv a povinností

- **formální** – záměrně vytvářené, mají definovaný cíl, určené vazby a z nich vyplývající povinnosti, účelové chování
- **neformální** – spontánní, významná je osobnost členů, vedoucí skupiny dosahují svého postavení zpravidla na základě všeobecné obliby a uznání

Kritérium podle přesvědčení člena skupiny o svém členství

- **členské** – člověk se považuje za člena skupiny a používá v souvislosti sní výrazu MY

- **nečlenské** – člověk necítí s příslušnou skupinou nic společného, distancuje se od těch, které označuje výrazem ONI
- **referenční** – skupina, jejíž hodnoty a normy jedinec přijímá a respektuje její vzory chování (identifikuje se s ní)

Kritérium podle složení skupiny

- **homogenní**
- **heterogenní**

Další třídění skupin je možné například *podle exkluzivity* na **otevřené** a **uzavřené**, nebo *podle způsobu pozbyvání členství* na **zrušitelné** či **nezrušitelné** z obou stran či z jedné strany.

Vrátíme-li se k charakteristice malých a velkých sociálních skupin, pak malé sociální skupiny zahrnují malý počet osob, všichni členové se navzájem znají, jsou ve vzájemném kontaktu, a komunikují tváří v tvář (např. rodina, zájmový kroužek, klub přátel, parta chuligánů apod.). Mezi malé skupiny patří tzv. lokální skupiny (např. obyvatelé z jednoho domu). Mají např. nepřímou socializační a ochrannou funkci pro děti (sousedé si děti mohou chránit před nebezpečím) i ceremoniální funkce (Kohoutek, 2002).

Velké sociální skupiny zahrnují velký počet členů, kteří nejsou v bezprostředním kontaktu, jednotliví členové se nemusí navzájem znát a přímo vzájemně nekomunikují. Mezi členy skupiny se komunikuje pomocí komunikačních prostředků (shromáždění, školení, veřejných porad, tisku, rozhlasu, ústního podání atd.). Členy skupiny zpravidla spojují společenské normy, názory, podobnost zájmů, společný původ, pobyt, apod. Velkými sociálními skupinami jsou například sdružení, odborové stavovské, hospodářské, zájmové společnosti, kmeny, rasy, štáby, náboženská, politická a ideologická seskupení. Pro velké sociální skupiny je příznačná jednota názorů na určité základní otázky a konformita členů známá jako loajálnost jednotlivce se skupinou. Jednota názorů se zde utváří v podobě tzv. *veřejného mínění*. Velké skupiny mají delší trvání než malé, pevnou a rozvětvenou organizaci a velmi často i bohatě vypěstovanou tradici. Pro velké skupiny jsou příznačné i vnější formy příslušnosti ke skupině (stejnokroje, odznaky, symboly, zvyky, obyčeje, obřady atd.). Velké skupiny ovlivňují své příslušníky zejména tím, že utvářejí tzv. *kolektivní vědomí*, které má vliv na jejich jednání a chování (Štefanovič, 1987).

Podle vztahu ke společnosti, k jiným společenským skupinám a k práci Kohoutek (2002) rozlišuje také *občasná volná sdružení*, *party*, *kliky*, *závadové skupiny*. Občasná volná sdružení jsou skupiny vázané na určitý prostor. Nemají pevnější strukturu, chybí organizace, obvykle i vůdce. Lidé jsou zde silně vázaní na určitý prostor, kde se náhodně scházejí. Party mají pevnou strukturu i organizaci, normy bývají někdy velmi přísné

a za nedodržení norem následuje trest. V partě je osobnost člena podřízena obecnějším normám a pravidlům. V partách můžeme pozorovat i tzv. *prosociální* chování, které bere v úvahu situaci druhé osoby, její potřeby, zátěže, ale současně i její přání, očekávání a přitom usiluje situaci druhé osobě ulehčit, její potřeby uspokojit, její nouzi odstranit. Jednotlivé členy klik spojuje většinou záporný postoj k jiným lidem, usilují o výhody jediné pro členy své podskupiny a často se snaží aktivně škodit vedoucímu formální skupiny k níž patří. Tlupy (gangy, závadové skupiny) mají mnohé styčné body s partou. Podstatně se však liší v zaměření činnosti. Tlupa má negativní, asociální polarizaci. Členi tlupy bývají většinou osoby se špatnou či nedostatečnou rodinnou výchovou. Členy tlupy spojuje hostilní chování: nepřátelské, agresivní, útočné, zaměřené na ublížení až zničení toho druhého. Tlupy soustavně překračují normy a zákony společnosti a ničí majetek. Soudržnost v závadových skupinách je závislá na osobě vůdce. Při jeho nepřítomnosti směřuje tlupa k rozpadu (Kohoutek, 2002).

Použité zdroje

- GEIST, B. (1992). *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing.
- HAVLÍK, R., HALÁSZOVÁ, V., & PROKOP, J. (1996). *Kapitoly ze sociologie výchovy*. Praha: PdF UK.
- HELUS, Z. (2007). *Sociální psychologie pro pedagogy*. Praha: Grada.
- KOHOUTEK, R. (2002) *Základy užití psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství Cerm.
- KOHOUTEK, R. et al. (1998). *Základy sociální psychologie*. Brno: Akademické nakladatelství Cerm.
- KRAUS, B., & POLÁČKOVÁ, V. et al. (2001). *Člověk – prostředí – výchova. K otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido.
- KUBÁTOVÁ, H. (2009). *Sociologie*. Olomouc : Filozofická fakulta Univerzity Palackého.
- MATOUŠEK, O., KOLÁČKOVÁ, J., & KODYMOVÁ, P. (2005). *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál.
- MOŽNÝ, I. (1999). *Sociologie rodiny*. Praha: Slon.
- NAKONEČNÝ, M. (1997). *Encyklopedie obecné psychologie*. Praha, Academia.
- VÝROST, J., & SLAMĚNÍK, I.(1997). *Sociální psychologie*. Praha: ISV.